

TERMÉS

Szamosközy István Szeben ostromáról (1602)

Szamosközy legfontosabb forrása Erdély történetének a XVI-XVII század fordulóján. Károlyi Árpád és Szilágyi István adatközlései már az 1870-es évektől ismertek, s a románokra vonatkozó részleteket a román történetírás is feldolgozta.¹ Szamosközy feljegyzéseinek forráshű kiadása 1991-ben arra buzdítja a történészeket, hogy újból értékeljék az általa leírt eseményeket.

Az erdélyi szász történetírás aránylag részletesen tárgyalja az 1602-as év eseményeit, de a feldolgozásokból nagyon hiányzik Szamosközy adaléka. A kor jó ismerői és részletes ismertetői Simon Massa és Marcus Fuchs brassaiak voltak s így a szebeni eseményekkel csak érintőlegesen foglalkoztak.² A szebeni forrásokot legalaposabban Friedrich Teutsch, a későbbi evangélikus püspök dolgozta fel.³

Giorgio Basta császári tábornok 1601. szeptember 25-én hagyta el Szeben vidékét és, október folyamán Báthori Zsigmond fejedelem moldovai, havasalföldi, lengyel és kozák segítséggel visszafoglalta Erdélyt. Csatlakozott hozzá Székely Mózes 4000 emberével, valamint az erdélyi nemesi párt vezére, Csáki István. A tatár és magyar hadak november 28-án felgyújtották a Szeben melletti Kistoronyt (Turnișor, Neppendorf)⁴, a tatárok pedig elpusztították Szerdahely- és Szászsebesszéket, Medgyes és Segesvár megadta magát. Csáki megkezdte Szeben ostromát s követei révén felszólította a várost, hogy adják meg magukat s esküdjének fel Báthori Zsigmondra. Csáki táborát Hamosdorfon (Hammersdorf, Gușterița) ütötte fel, ide jöttek a szebeni polgárok tárgyalni. A megegyezés végül azért hiúsult meg, mivel szebeni feljegyzések szerint a követ Óvári István lerészegedett s azt hitte, hogy Szeben már Csáki birtokában van. Ő Matthias BIRTHALNER centrumpáternek azt magyarázta, hogy „Szebeni szász comes helyett egy magyar ispánt teszünk s ti (t.i. a szászok) rabjaink és jobbágyaink lesztek; én már több török császárt becsaptam mézes szavaimmal s így csoda, hogy a ti szabó polgármestereteket lóvá tudom tenni.” Az akkori szebeni polgármester Lucas ENYETTER alias ENYEDI valóban szabómester volt s Óvári István 1594-ben Isztambulban, majd 1601-ben Nándorfehérvárot tárgyalta a törökökkel.⁵

A városba menekült magyar nemesek közül többen voltak Csáki-pártiak. Ezek közül a legszínesebb egyéniség Keserű János volt, aki a vingárdi uradalom birtokosa volt. A Pemeszi család is a közeli Fehér megyében birtokolt. 1587-ben Vingárd dézsmáját többek között Keserű János és Mihály bérelte, Kisludasét az 1602-ben ism

¹Crăciun, Ioachim: Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români. 1566-1608. Cluj. 1928. 162. old.

²Auszug aus der Chronik von Simon Nassa und Marcus Fuchs (1587-1688). In: Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Brassó. 1909. 318-324. old.

³Teutsch, Fritz: Hermannstadt und die Sachsen im Kampf für Habsburg 1598-1605. AV XIV. 1878. 377-388. old.

⁴Virca hoc tempus (XI 28) Tartari et Hungari incensa villa Nepotis (sic!) quamplures utriusque sexus homines captives abducere – AV XIV. 377.

⁵Bíró Vencel: Erdély követei a Portán-Cluj-Kolozsvár 1921. 116-117. old.

szebeni királybíró Albert Huet alias Süveg Albert. Az azóta elpusztult Lengyelkék bérlője Perneszi István volt.⁶ Keserű Jánosnak Springen is voltak jobbágysai.⁷ A Keserű fiúk anyja román volt, éspedig Moise havasalföldi vajda leánya Zamfira Stanislav Niesowski lengyel főember özvegye.⁸

Végül is Csáki nem tudta Szebent elfoglalni s miután táborát Hamosdorfon január 7-én felszámolta, január 27-én ismét felgyújtotta Kistoronyt. Báthori Zsigmond levelében tesz panaszt a szebenieknek, hogy a háború számára (nervum belli) nem adtak pénzt, ágyúkat és puskaport s miután Brassó és Beszterce is meghódolt, ők maradtak egyedüli ellenségei s ezért bosszúját nem kerülhetik el. A szebeniek azt válaszolták, hogy kész örömmel hűségére esküdnének, de „már háromszor vagy négyszer Báthori parancsára a császárhoz álltak. Ha Báthori fegyverrel támad rájuk, úgy fognak harcolni mint Dávid Góliát ellen, midőn a filiszteusok hadait szétszórta.”⁹

A szebeniek állandó kapcsolatot tartottak a császáriakkal, tőlük remélve felmentésüket. A város küldötte Antonius Schirmer személyesen kereste fel a Felföldön táborozó Bastát és sürgősen segítséget kért. Végül is a császáriak békét kötöttek Báthori Zsigmonddal és Báthori 1602. júliusában végleg elhagyta Erdélyt. Brassó, mindenkitől elhagyva 1601. szeptember 6-án felesküdött Zsigmondnak, 1602. július 30-án ismét befogadta a császáriakat. Basta megróttá a Rudolffhoz hűtlen Brassót és Besztercét, ellenben megajándékozta Szebent, s személy szerint Lucas Enyetter polgármestert és Colomann Gotzmeister esküdtpolgárt. Az új császári uradalom, a német és a vallon hadak garázdálkodása, amint az a történelemből ismeretes, nem hozta meg a kívánt békét és nyugalmat. Végül is a szász Universitást is megbüntették. A Basta által Medgyesen összehívott országgyűlés augusztus 23-án a szász Egyetemet 16000 forint fizetésre kényszerítette. Habár az Antonius Schirmer tavaszi küldetése eredmény nélkül zárult, a Hét széknek 1812 forintot kellett a prágai küldetés költségeire fizetnie.¹⁰

A császáriak rémuralma ellen a nemesség és székelység Székely Mózes vezetésével fellázadt. Végül is a nemzeti párt 1603. tavaszára visszafoglalta Erdélyt s ezúttal Segesvár mellett csak Szeben állt ellen Székely hadainak.

Szamosközy jegyzetei izes magyar nyelven számolnak be Szeben ostromáról. Annak ellenére, hogy ekkor a nemesi-polgári ellentét igen feszült volt az erdélyi magyar államférfiak között, ekkor is voltak olyanok, akik a békés megoldást keresték. Különösen a tatár fogságból kiszabadult falusi szászok sorsa bizonyítja, hogy a legnehezebb helyzetben is volt remény a szabadulásra.

Binder Pál

⁶Jakó Zsigmond: Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához. (Erdélyi Történelmi Adatok V. 2.) Kolozsvár, 1945. 20. old.

⁷Kovács, Andrek: Date privind viața Zamfirei, fiica lui Moise Vodă Anuarul Institutului de Istorie din Cluj 27/ 1985-86.

⁸1576: domina Saphyra Moyzin, vel filii siu Ioannes et Michael Keseru. Vö. Veress, Andrek: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Vol. II. București. 1930. 106-107. old.

⁹Seivert, Gustav: Die Stadt Hermannstadt. Eine historische Skizze. Hermannstadt, 1859. 59-61. old.; Teutsch, Fr. i.m. 378. old. Wird uns E. D. mit Waffen amgreifen und verderben wollen wir im Namen des Herrn streiten wie David wider Goliath stritt und der Philister Heer zerstreute.

¹⁰Item in die Prager Zehring sollen die VII Stühl contribuiren vom Zahl haus fl. 64. Vö. Fr Teutsch i. m. 381. old. 77. jegyzet.

1. A SZEZENIEKKEL VALÓ BÉKESÉG TRACTÁLÁS

Az goroszlói veszedelem után, mely volt 1661, 3 Augusti mind az Moyses harcaig Bastaval, mely volt az következő esztendőben 1602, die 2 July, Szeben városan Erdélyben, mind ellent tartott Sigmond birodalmában, mind ellenkezett, meg nem atta magát, nem hodolt meg, maga az tatárok körül vidékén levén, minden veszélt töttenek az rajta. Az goroszlai veszedelem után az mely nemes emberek, marhástul, feleségestül oda be mentenek volt. Sok ideig ki nem bocsátották őket, ott benn tartották; mint Keserű Jánost, mind feleségestül, marhástul Pernyeszi Gábort, és sok több fő embereket. Végre Keserű János és Pernyeszi Gábor ki szöktek volt paraszt ember ruhájokban.¹

Ez idő alatt a tatárok sok dulást, sok égetést töttenek Szeben tartományában. Sigmond Fejedelem, egész tavaszon 1602, Szebenbe jártatta Kolosvári János deákat az kamora ispánt, ez színnel hogy Szeben hódoljon meg Báthori Sigmondnak. Négyszer volt az kamoraispán ott benn az szebeniekkal ő maga Óvári Istvánnal pedig együtt kilencer volt. Az szebeniek is akarták volna jó móddal az békességet. Eccer Csáki István oda menvén Hannostorfra szál, és az szebeniek közül is hűtre kihíván egynéhány fő embert, az többi között az király bíró volt ő maga, Süveg Albert, annyira vitték volt az dolgot, hogy megegyeztenek, és bizonyos articulusokba be irván az békesség dolgát, arra végezték, hogy a szebeniek Dévára küldjenek, és mikor Sigmond fejedelem meg esküszik azokra az articulusokra, tehát Szeben meg hodol mindenképpen Sigmondnak. Oly igen bizonyos volt pedig az békesség megszerzés, hogy immár Szebenben főztenek erősen, hogy be várták és beis megyen Csáki István az békesség megszerzés után és szép ajándékokat szerzettenek, mind Sigmondnak és mind Csákinak. De végre az békesség dolga csak ezen fordult el.² Voltanak Szebenbe havaselvi boéroknek marhájok és feleségek, kik Havasalföldből ez sok háboruságba Szebenbe költöztenek volt. Csáki azoknak marhájokat nem akarta, hogy ki adják az szebeniek, és marhástul el menjenek vissza Havasalföldébe az boérok feleségi, ezokáért, hogy az magyar nemes embereknék marhájokat az előtt való esztendőben Mihály Vajdais onnat Szebenből és egyéb helyekről is mind felkerestette, és el vétette volt, és kit magának, s kit az ő boérinak osztott volt. Az szebeniek ezt nem engették, hanem miérthogy az ő városokban jöttenek nagy bizodalommal, ugymint totum refugiumba et asylum, nem tisztességes leszen városul nekik, ha őket meg engedik fosztani. Ez így levén és meg nem alkudhatván akkoron.

¹In der (Hermann)Stadt selber hatte übrigen Tschaki Parteigänger an einigen ungarischen Edelleuten. Die Frau des Kessery Janos schaffte ihren Mann und Bruder verkleidet aus der Stadt, gegen des Rats Verbot, es dürfe Niemand hinaus und weder Diener noch Briefe ohne Vorwissen des Rats wegschicken, und hielt „mit den Tschakischen parteiischen und rebellischen Ratschlag“. Dieselbe Frau versuchte später Mühlbach den Kaiserlichen durch Verrat zu nehmen; der Commandirende Graf von Salm schrieb erzürnt über sie dem Hermannstädter Rat: wann sie nicht ein Weib sondern Mannsperson wär, wellte ers in ein Spiess ziehn lassen – AV XIV 1878. 378. old.

²Anno 1602. Januarius 2. Januarii Czakius, generalis capitaneus, ad vicinum oppidum civitatis Cibiniensis nomine Hamesdorff, obsidione cincturus Cibinium cum universe exercitu accessit. Judex regius octo sibi adiunctis sibus egreditur ad Czackium de pacis condicionibus actorus; ubi licet Czackius ad ipsorum vota benigne conniveret, tamen ipsi ad praesentiam principis provocant, quod ipsi quoque concessum est: Quellen V 318.

Sigmond fejedelem indul el Déváról Brassóba circa initium mensis February. Mikor Szebenhez nem messze mene el, küldének az szebeniek két fő polgárt Sigmond eleibe, Benedek Deákot és Brassai Bartost, kik mikor egész Holdvilágig ügettenek volna Sigmond után és Csáki István után. Csáki tanácsából fel akarta Sigmond akasztani őket. Végre János kamoraispán az Istenért kérvén és könyörögvén Sigmondnak, hogy ez jámbor embereket, követeket ne bántsa, mert az ő feleségek, marhájak és több nemes emberekis Szebenben nyomoruságot szenvednek ha ezt cselekszi. Ugy engette meg életüket Bátori Sigmond. Azért ott Holdvilágnál meg állván Sigmond és elő szólítva az szebeni polgárokat és rútl meg szidogatván őket: menyetek el, ugy mond, haza, én meg nem büntetek ez háladatlanságtokért, hanem büntessen meg az isten, és több sok efféle szókkal fedvén őket, el bocsátja. Mert annak előtte Sigmond írt volt nagy bő és szép levelet, és igen eszesen az szebenieknek, hogy aggyák meg magokat és térjenek ő hozzá. De miérthogy az szebeniek Bastatul tartottanak, és az ő tanácsán jártanak, semmiképpen addig meg nem akartak hódolni, mig az német császár és Basta szabad akaratot erre ő nekik nem enged.

Nota. Ebben bomlék el az szebeniekkel való minden békesség dolga. És miképpen Váradot három prick mia vesze el és szakada el Erdélytől, azonképpen Szeben is ez két ember meg szidogatása ma idegenedék el Bátori Sigmondtul. Sigmond is ezen haragult meg, hogy az előbbi levelére és szép kérésére semmit cselekedtenek, hanem ugyan azon keménységbe tartották magokat, és hol ide, hol tova csavarogva vontattak, halogattak... halogatták az meg hódolásnak idejét és hogy sem ő maga Sigmond intésével, sem generalissa Csáki István törekedésével nem gondoltanak, azon boszankodott volt meg... Azon nyáron 1602, 2 Julij, Székely Mojses ellene támada Bastának, de meg veretvén Székely Mojses Fejérvámál, ugy juta az ország német kezébe.

(Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézirata. Bp. 1991, 58-60. old.)

2. KOLOZSVÁRI JÁNOS DEÁK AZ TATÁROKRUL, AZ RABOKAT MEG SZADADITJA TÖRVÉNNYEL

Küldi Sigmond fejedelem Kolozsvári János deákot, es Kapronczay Tamást és Tordai János deákot, az tordai kamora ispánt az rabokat meg szabadítsák. El mennek ezek és Szászvárosnál találván az török és tatár tábort, az basának Ismaelnek, az tömösvárinak ajándékot visznek, kérik, hogy ne hagyja az tatároknak el vinni az hatalmas császár országába valo rabokat, az kiket nem az ellenség földén fogtak volna, hanem itt Erdélbe gyűjtöttek volna... Sok szó és panasz után az basát arra vészi Tordai János, hogy törvény legyen benne... Az tatárok így feleltenek... hogy itt ez országban sok ellenségek volt tinéktek, az szászok, az németek és az kívül való magyarországiak, szilágyiak.³

Az mi néz az szászokra, így szólok azok felől, hogy az szászok kik falukban laknak és nincsen kerített városok, mind császár ő hatalmassága hívei voltak, és Sigmond jobbágyi, kik nem fogtak fegyvert, sem császár, sem Sigmond ellen. Ez az szász városokis mindannyian császár engedelmében vadnak, az egy Szeben kívül. Ha Szeben ellenség volt, az mint volt is, miért nem vöttétek meg Szebent, valamit ott találtatok volna, mind tietek volt volna, bár el vittétek volna azokat, mert mind tinéktek, és mind mi nekünk ellenségek voltak. Az mit kívül találtatok, azok nem Szebenhez valok voltak, hanem Sigmond országába és birtokába valók. Ezokáért nem illik az szász rabokat is el vinnetek.⁴

³Albert Huet *judex regius*

⁴1603 (homagium Basta) *Civitas et sedes Cibiniensis. Senatus: Bennedict Simon, Henrikus Cronner – EOE XVII 442. old.*

Ilyenképpen egymint három ezek rabokat, férfiakat, asszonyembereket, leányokat, gyermekeket az tatároktól meg szabadítván János deák Brette faluhoz az Strigy mellett meg számlálván egy nagy kertbe rekesztette őket... és így nagy sereggel vissza hozta őket, és kik az szászok közibe, es kit imide, amoda, az országba, az honnat valók voltak, haza bocsátotta őket, mindnyájan csodálkozván, hogy olyan nagy barbarus és kegyetlen nemzetekbe az tatár és török között, et quod maximum eszt, az fegyver és dúlás, pusztítás között helye lehetett az igazságnak és törvénynek...⁵

„Keríteni kezdnek a várost árokkal..”

Ráckeve megerősítése árokkal, sánccal, sorompókkal és strázsákkal 1687 tavaszán

Amikor egy évtizeddel ezelőtt elkezdtem a régi irományok módszeres átvizsgálását a Budapesti Történeti Múzeum 1986-ban megrendezendő, jubileumi török kiállítására, megilletődve lapozgattam egy csaknem három évszázados mezővárosi protocollumot, melyben többek között egy prózai sorokban bemásolt, 1687-es siralomverset (veszedeleméneket, históriás költeményt) is találtam. Ez sokféle szempontból érdeklődésre tarthat számot, ám itt csupán egyetlen, vártörténeti szempontból szeretném méltatni a forráskritika tükrében. Eddig ugyanis semminemű nyoma nem került elő annak, hogy a Pest-Pilis megyében lévő, Csepel-szigeti Ráckevén – szűkebb pátriában, szülőföldemen, melynek múltját immáron 22 esztendeje kutatom – valaha is valamiféle erősséget – várat, palánkot, kisebb, ideiglenes, hevenyészett erődítményt – emeltek volna. Ám a históriás vers szerzője minden kétséget kizáróan fogalmazott e vonatkozásban, amikor beszámolt arról, miként menekült a Csepel-szigeti oppidum és a környék népének egy része 1686 nyarán, Buda második, immáron sikeresen végződő keresztény ostroma idején a kevei Kis-Duna Somlyó nevű szigetére, majd pár hónap múlva vissza a mezővárosba. Íme!

„Tőlök itt ujjobban el maratt mindénünk, mert az Somolyoban égy imegben méntünk, Kenyér Szűk volt aért Sokat el temettünk, Illy nyomoruSágot Sokáig Szenywettünk // Tizen hét Faluval Szorultunk volt égybén a Két Duna Között az Somlyo Szigethben; / torkig télél voltunk az Sulyos inségben, De ném volt Ki Száno / minket illy ígyünkben. // Egész hideg őszig mind ott nyomorgottunk, tizén het Falukbul a Kik edgyütt / voltunk, a nagy éhség miatt csak mar meg nem holtunk, oSztán hideg ŐSzszel ide bé Szállottunk // Mingyárt Fehir varbúl Kezdek parancsolni, hogy ha ném akarunk néKiek adozni /, mind Kicsint .S. mind nagyot el fognak rabolni, oSztán az Galy- / lyákra oda alá adni. // Azért ezt hogy érték mind egy akarattal, *Keríteni Kezdenk az Várost árokkal*, / meg erősítettük Sánccal Sarampókkal; ezek felett pedig vigyazó Strázsákkal. // Boszszonkodik rajta az Pogány hogy érté; azért SietSeggel Seregét ránk Kűlde; / Ket izben: porázra hogy Cseledünk fűzne; előtte mint barmot Fehir-varra / űzne. // Az Kegyelmes Istén meg Szána bennünket, meg lagyita hozzánk eő Kemény / Szivőket; meg Hadtak minket, mint: adó fizetőket, de él vitték málé S árpa Kenyerünket.”

Ha ezt a folyamatos, prózai sorokban a jegyzőkönyvbe bemásolt históriás verset strófákra tagoljuk, majd folyamatosan összeolvassuk a versszakok kezdőbetűit – vagyis a versfőket –, akkor kiderül, hogy a költemény szerzője az a kun származású, feltehetően szabadszállási születésű Szabadszállási Mihály deák, aki egyéb források

⁵1602 a július 2-diki tövisi ütközet után vö. Történelmi Tár 1889. 66-69. old.